

Szörényi László

Petőfi és a nemzeti ősbűn¹

■ Az 1848. március 15-ei pesti forradalom egykorú határsáról olvasva a korabeli sajtóban és egyéb dokumentumokban egyértelműen kiviláglik, hogy a forradalmat, azaz a sajtó felszabadítását, a rab író kiszabadítását és a Kossuth által Pozsonyban megfogalmazott március 3-ai követelések alapján klasszikus, lapidáris stílusban Irinyi által összefoglalt deklarációt, a 12 pontot a *Nemzeti dal* elképzelhetetlen, leírhatatlanul mozgósító hatása segítette diadalra. (Ez a hatás futótűzszerűen a vidéki városokban is megismétlődött.) Nem tudunk mosolyogni még azon a jámbor és döcögő verses ponyvanyomtatványon sem – címe *Örömkönnye* –, amely a forradalom után pár nappal, március végén (a Petőfi név akrosztichonos magasztalásával) Petőfinek mint egyenesen az égből leszállt anyagnak tulajdonítja a rögtöni és csodás győzelmet:

„Porban hevert szegény hazánk,
Még néhány hetek előtt,
Egy jó angyal jött le hozzánk,
Megállott a nép között.

Talpra magyar! Szólt az áldott,
S minden fül megértette:
Örömmel fegyverbe állott
Árpád dicső gyermeke,

Felébredt a magyar nemzet,
Levetette rablánczát,
Igen! Felébredt a nemzet,
Szabadítá hazáját.”

Pozsonyba március 17-ére virradó éjjel jutott el a vers, a két órakor érkező gözhajóval. A fiatal humorista-újságíró, a bécsi Josef Weyl (később Bécsben rendőrtisztviselő és színikritikus) fordította németre. (Tudjuk, a kétharmad részben német lakosságú Pesten is egyszerre jelent meg a magyarral a német változat, Hoffmann Károly műve, aki

később ült is ezért és más Petőfi-fordításaiért két évet.) Weyl fordításának egy félreértése közelebb juttathat minket annak a rejtélynek a megoldásához, hogy miért volt félreérthető – és részben ma is miért félreérthető – a vers, különösen a második versszakban.

„Sklaven sind wir nur gewesen,
Die von einst'gen Heldnthum
Uns'er Vater nur gelesen,
Nie trägt Sklavenboden Ruhm!”

(Próza fordításban: „Mi csak rabszolgák voltunk, akik atyáink egykori hősiességéről csak olvastunk, a szolgaföld sosem terem dicsőséget!) Josef Weyl e fordítását később egy verskötetébe is fölvette, és – becsületére legyen mondva – kijavította e strófát.

„Uns'ere Ahnenväter rießen,
Zürnend mahnt ihr bleicher Mund,
Dass sie schon zu lange schließen
In der Slavenerde Grund.”

(Próza fordításban: Ősatyáink hívnak: dorgálva figyelemztet ólomszínű ajkuk, hogy már túl sokáig alszanak a szolgaföld mélyén.)

Tehát e javított változattól a pozsonyi német anyanyelvű olvasók már megérthették, hogy az ősatyák méltatlankodását közvetíti a vátesz, a kísérteties, ólomszín ajkáról felröppenő tiltakozás még így is kevésbé erőteljes, mint Petőfi eredetije. Ő ugyanis valóságos víziót tolmácsol, a kárhozott, azaz a sírban nyugalmat nem találó szabad magyar ősök kísértet-létre vannak ítélve leszármazottaik bűne miatt!

A *Nemzeti dal* eredetileg 1848. március 13-án, egy hét múlva tartandó pesti reformlakomára írta Petőfi. Két nap múlva azonban egy vértelen forradalom elindítója,

majd azóta ennek a csodálatos napnak örök emléke lett. Sokszor halljuk, talán mégsem értjük igazán. Talán az első jel arról, hogy nem mindenki értette már akkor sem, Bangó Pető március 22-én kelt aradi levele (*Pesti Divatlap*, április 18.). Az aradi színházban ugyanis már március 18-án elszavalták a verset, „csak azt sajnáljuk, hogy érthetetlenül szavaltatott el”.

A vers ízig-vérig színpadias. Petőfi sosem temette el magában egészen a színészt, arról pedig, hogy hogyan szavalta ezt a verset március 15-én, szerencsére ránk maradt a kor legnagyobb színészenek, Egressy Gábornak a leírása, amely szerint Petőfi mint sírból kikelt szellem üvöltötte el *Nemzeti dalát*. (Egressy leírása, *Életképek*, 14. sz. március 26., 405.) „Ekkor Petőfi fölemelkedik, mint egy túlvilági alak, mint megtestesült népszenvadás, mint egy ezeréves tantalusi szomjúság, – mint végítélet halálangyala. Elüvölti nemzeti dalát! – E hangok leírhatatlanok. Most is hallom és látom azokat, és örökké fogom látni és hallani, mert e kép és hang elválaszthatatlanok. Leírhatatlan e dalnak hatása a népre, mely nőttön nőtt – s megesküvök isten szabad ege alatt.” (Tehát a dal ugyanúgy laza cím, talán mint a nemzeti helyett honfidal, forradalmi költemény, hazafi dal formában emlegetett, egyszer magyar Marseillaise-ként aposztrofált műfaj, Egressy megfigyelésének a néhány kortárs által címként használt *Eskü* felel meg legjobban.) Ez annyit tesz, hogy a vers virtuális színpadának szereplői közül a költő – mint előadóművész – a kárhozott ősapák szerepét vállalta! Ezen ősapák egyébként, akik a szolgaföldben nem nyerhették el végső nyugalmaikat, és ezért kísértékként kénytelenek riogatni leszármazottaikat, a Petőfi és az egész reformkor által bálványozott Zrínyi Miklós képkinséből származnak, aki a maga korában úgy látta, hogy a régi, dicső magyarok – azaz a világhódító hun ősapák – hangja korholja a rabságba dőlt kései, korcs nemzedékeket.

Zrínyi: „Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyékjai, akik egyik világ szegletitül az másikra vitézséggel a magyarokat és egyik tengertül a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hagynak nékem alunnom, mikor kívánám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségüknek, hogy én elmulassam az ő intésüket, kiket nemcsak napalbéli elmélkedésben juttatnak, de még éjszakabéli elmében is előmben tüntetnek, mondván: Ne aludjál, ne keresd a gyönyörűséget! Látod-é romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk? Kövesd az mi nyomdokunkat, ne

szánd fáradságot, ne szánd véredet, ne szánd életedet!” (*Dedicatio*) És ugyanő, a *Vitéz Hadnagy* ajánlásában, teológiai kétségbeeséssel „[b]izony, minnyájan látjuk, hogy alábbszállunk, és mintha látnánk, elég volna vesztég henyélnünk és nyelnünk keserűségét hazánk nyomorgatásának. De bizony még jobban fogják nyelni az mi maradékaink, és ez a mi ociumunk [= tunyaság] őrajtuk is originális makula [= ösbűn, peccatum originale] léssen, amint miránk is maradt.” (*Az olvasónak, 1*) Vagyis: a magyar nemzet tunyasága, amely végül is szolgaságba süllyesztette, ugyanolyan ösbűn, mint az első emberpár engedetlensége Isten iránt a Paradicsomkertben, és ugyanúgy száll utódaikra, eredendő bűn gyanánt.

Ami pedig a „szolgaföldet” illeti, az egyenes idézet Silius Italicusnak a II. pun háborúról írott, *Punica* című eposzából, a 2. ének 592., 594. sorából:

„Tum vero excussae mentes, ceu prodita tecta
Expulsi fugiant manes umbraeque recusent
Captiuo latuisse solo...”

Magyarul, prózai fordításban: Akkor pedig a felriasztott lelkek úgy menekülnek el minthogyha házuk omlott volna össze, és az árnyak megtagadják azt, hogy szolgaföldbe rejtőzzenek. Zrínyi ismerte a római költőt, Petőfi is bízvást ismerhette. Az eposzbéli engesztelhetetlen Hannibálnak az idegen hódítók elleni kitörő szabadságvágya mindenestre lenyűgözhetette...

Kölcsey volt az, aki történetfilozófiai írásában, a reformkor legnemesebb nemzettudatát megalapozó, *Mohács* című, szenvedélyes esszében újra meghallotta és közvetítette az ősök hangját. „Rang és birtok egyesek sajátja: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik. // De ti mindezzel nem gondoltok, ti egyenként külön világgá teszitek magatokat, s parányi köreitekben elszigetelve kerengetek. Jön a költő, s énekét a hajdanról elzengeti, de ki hallgatja őt? Jön a szónok, s említi őseiteket, de beszéde kiáltó szó a pusztában. Mit akartok? Azt várjátok-e, hogy a halottak sírból felszálljanak? Hogy rémlertes arccal jelenjenek meg álmaidoknak? És mit fognátok felelhetni, ha szavaikat felemelnék? Mondván: – »Nép, mi vagy? hol a bizonyosság, hogy tőlünk származtál? Hazát alkotánk, s te reánk nem emlékezel, hidegen taposod győzedelmeink mezeit, s a pusztákon, hol ezrenként hullánk el, sírhalmainkra nem vetsz tekintetet. Jaj, neked! A meg nem hálált örökségen átok fekszik, melyet csak hosszú megbánás törülhet le.«”

A három idősík közül a múltat tehát a szabadság és a nagyság, a jelent a rabság és a törpeség jellemzi. A jövő

csupán akkor lehet méltó a múlthoz, tehát akkor áll majd helyre a magyar történelem igazi folyamatos-sága, ha a jelen nemzedék egy hirtelen, hősiességgel kivívja a szabadságot, és ezáltal méltó lesz őseihez és kiérdemli utódai háláját. A versnek a kihívást hangoztató ősapákon, valamint a kortársakon és az elképzelt unokákon túl van két láthatatlan szereplője is. Az egyik a Haza, amely azonnal cselekvésre hív. Ősi költői kép, többnyire nőalakban személyesítették meg, a római költőknél gyászoló matróna volt a hűtlen fiaitól meggyötört Róma, 1845-ben, Arany Jánosnál is szegény anya, akire hűtlen gyermekei orvul rátámadnak. A romantika nagy költő-nemzedéke egész Európában ilyen nőalakokban ábrázolta a szenvedő és felszabadulásra váró Itáliát, Germániát, Hiberniát (Írországot), Polóniát vagy Hungáriát. A másik láthatatlan szereplő az esküt garantáló transzcendens lény, a magyarok istene. Nem kell valamifajta eretnek nacionalizmusra gondolnunk, hiszen a kifejezést megalakító Dugonics András igazán jó keresztény volt, piarista szerzetes, aki e fogalommal arra célzott, hogy a magyarok már a kereszténység felvétele előtt is a monoteizmus valamely válfajának hívei voltak, ez az isten úgy a magyaroké, ahogyan a választott nép Urának egyik elnevezése Ábrahám, Izsák és Jákob, vagyis az ősatyák istene. A magyarság kiválasztott népként való felfogása pedig a magyar történelmi gondolkodást és költészetet mind katolikus, mind protestáns oldalról igen régről áthatotta. Ez a „nemzeti” isten valójában a szabadság istene, tehát a magyarság a szabadságot legfőképp elvként valló emberiség része kíván lenni, amikor urának vallja.

Ezt igazolja az is, ha átnézünk néhány Petőfi-verset a *Nemzeti dal* előtt: ezek ráadásul Petőfi életében soha nem jelentek meg! Ezek a rejtelmes, úgynevezett – Lukácsy Sándor kifejezése – februári versek a *Nemzeti dal* teljes látomásos gondolati anyagát tartalmazzák, csak amannál sokkal vadabb, robbanékonyabb, remekművű formában. A *Van-e egy marék föld* a haza fiait vádolja, hogy szülőföldünkre rákenték a gyalázatot, az ősokeget szólítja, akik elrémülnének, ha a halálból most feltámadnának; és kétségbeesve állapítja meg, hogy tengünk, mint az állat. A palermói forradalom hírére írott *Olaszország* című versben kard és lánc cseréjéről beszél, a feltámadt Brutusszal lelkesített honfitársait, s a refrénben a szabadság istenéhez fohászkodik; *Az országgyűléshez* intezett költeményben a Pozsonyban ülő testületnek legelőször is a sajtószabadság kivívását ajánlja, amely nélkül rabszolga a magyar; végül a prófétai hangütésű *Kemény szél fúj* című versében a hazára támadó pusztító háborúra utal, és a magyarok istenéhez fordul segítségért.

Ha mindezt összegezzük, akkor megértjük, Petőfi miért hagyta el a parasztháború borzalmait ecsetelő vers, a *Dicsőséges nagyurak szörnyű szociális fenyegetését*, miért tompította le és egyúttal emelte a heroikus és a szakrális nyelv fogásaival a lehető legmagasabbra, a többség, a lehető legtöbb honfitárs számára elfogadható közös eskü- és imaverssé a *Nemzeti dal*. (Amelynek refrénjéről egyébként már március 18-án azt mondta Királyi Pál, hogy „mint polgári [azaz: laikus] miatyánk imádkoztatik”. Azt a legerősebb költői varázst alkalmazta, amelynek nevében 1848. január 6-án a felvidéki barátjához, *Adorján Boldizsár*hoz írott episztolában lelkesítette őt költői munkássága folytatására:

„Amely föld pusztulóban,
Haldoklófélben van, amelynek már
Nem használ sem eső sem napsugár:
Az a költő könnyhullatásitúl
S mosolygásától újra fölvirul.”

A *Nemzeti dal* a jelent szétválaszthatatlanul összeköti a múlttal, és ezáltal teremti meg a jövőt. A síroknál leboruló unokák imája a költemény romantikus látomása szerint helyreállítja a világrendet, Istent kiengesztelve, a szabadságot helyreállítva, a gyalázatot lemosva. A *Nyugat* nagy kritikusa, Schöpflin Aladár, a pozsonyi ligetben kisiskolás korában egy kék kötetből vérévé olvasott Petőfi-költeménynek tulajdonított mindent, amit megtudott. „Azért mondom el ezt az élményemet, mert azt hiszem, tipikus élmény, nagyon sok fiatalember élte át előttem és utánam is. Hetven-egynéhány év óta ezrei a magyar fiúknak nyitották meg ilyenformán a szívüket Petőfi előtt, és ezer meg ezer fiatal léleknek nyitott a költő kaput egy eddig elzárt világba.”

Juhász Ferenc, pedig így tanít: „Petőfi: a nemzeti önismeret alapja, de ő egyben a magunk-megismerésének és a magunk-megtisztulásának alapja is. Nincs nála tisztább költő és nagyobb-hitű ember. Ő úgy beszél, olyan egyszerűen és érthetően és olyan ragyogással a legfontosabb dolgokról, hogy mi azóta is csak dadogva, kerülő-utakkal és keservesen kigörgetve magunkból a szavakat tudjuk elmondani egy törmelékét az ő szavainak. Petőfi: a forradalom és az ifjúság, az emberiség legszebb álma. Aki az ő verseit veszi kezébe, sohase felejtse: ő az út önmagunk és a jövő felé.”

Hajdani szerkesztője, Vahot Imre föltehetőleg igazat mondott: „Higgyétek meg barátaim! Petőfinek nemzeti dala sokkal jobb és több – mint az egész pesti forradalom vala.”

Mindenkinek figyelmébe ajánlom a *Marczius Tizenötödike* című lap 9. számában, 1848. március 27-én megjelent híradást: „Petőfi fölkívánja Pozsonba üzentetni: a tízparancsolatnak valamely pontját ezen módosítással hirdessék ki: Tiszteljed a jogegyenlőséget, hogy hosszú életű lehess e földön. –”

Költők ritkán írtak verselemzést Petőfiről. Ha mégis, akkor nagyon érdemes megfontolni észrevételeiket. Somlyó György például nemcsak arra emlékszik vissza, hogy az első verse Petőfinek, amelyet édesanyja felolvasásában ötéves korában hallott először, történetesen *A bilincs* című, Nagykarolyban, 1846-ban írott költemény volt, amelyet rögtön annyira megszeretett, hogy hónapokig esténként addig nem volt hajlandó elaludni, amíg édesanyja újra fel nem olvasta neki. Éppen ezt a „frenetikusan romantikus tömlöc-áriát, amelyben a szabadságért küzdő ifjú kardja a börtönben bilincscsé változik a kezén, s még buzdítja is a zsarnokölésre”? A felnőtt költő szerint a kisfiút azért bűvölte el e vers, mert „nagy varázslat, amely villogó fényével magához vonzza a gyereket (és nem kevésbé az érzékeny felnőtt) szemét. A mitológiai metamorfózisokkal felérő (tehát az ősi emberi képzeletből fakadó, és arra ható) csodás átváltozás: a hajdan a Vér mezején villogott kard úgy válik itt bilincscsé, ahogy Daphné babérfává vagy Aktaion szarvassá változott; ahogy a királyfit változtatták békává gonosz erők. S a bilincsbe zárt kard lelke úgy is szólal meg, akár egy békakirályfi. Oda nem illően és bűvöletesen [...] A három strófa a rossz e metamorfózist írja le; de úgy, hogy egyben sugallja e metamorfózis megfordítását is; érezzük, hogy a bilincs-csörgés varázsigéje visszafordítja a sorsot, a rab ifjúból újra szabad, a bilincsből újra kard, a rozsdából újra fényes acél lesz.” S méltán hangsúlyozza, hogy e „mágikus mese” sokszor fogja még kísértetni a költőt, „egészen a sorsdöntő nagy versig, a *Nemzeti dalig*”. Somlyó későbből is hoz példát; csak nem a metafora-páros alkalmazására, hanem a francia eredetű referénes formára. Ám – zárásul – érdemes megvizsgálnunk e metamorfózis-metafora 1848. március 15. utáni a felhasználását is Petőfi költészetében.

Módszertanilag fontosnak és megkerülhetetlennek tartom Fried Istvánnak egy megállapítását Petőfi egész életművéről, amelyben továbbfejleszti Horváth János éles szemű megfigyelését, tudniillik, hogy Petőfi „saját költészetének egy-egy ihlet-emlékét idézi fel”. Ezt mondja *Az év végén* című versről: a »Légy méltó neved híréhez« sora (1848 decemberében) minden bizonnyal a *Nemzeti dal* »méltó régi nagy híréhez« sorát emeli át ebbe az

új szöveggörnyezetbe, hogy az előzővel vitahelyzetet teremtsen (ami ott nemzeti-általános, itt személyes-poétai [...]). Elfogadható tehát – az általa még hosszan elemzett, 48–49-es példákat is figyelembe véve – hogy „Petőfi maga szolgáltat példát arra, miként élte tovább líráját, hogyan integrálja költészetébe a magyar és a világirodalom motívumait, toposzait. Egyszóval: az intra- és az intertextualitás miféle változataival szolgál. Ezáltal előkészíti a maga lírájának és versének előszöveggé válását.”

Ha ebben az értelemben előszöveg gyanánt olvassuk újra végig Petőfi költői életművét, rengeteg új kulcsot kaphatunk eddig rejtélyesnek tartott megoldásai felnyitásához. Itt van például a versről és a történelmi pillanatról is levált és szállóigévé nemesült gnómaszerűség, a maga hérakleitoszi rejtvényességében: „Most vagy soha!” Ez kétértelmű, de nélkülözhetetlen kelléke Petőfi március 15. utáni, kevesebb mint másfél éves verstermésének. Ugyanis hol elfogadó, pozitív értelemben szerepel, hol elutasítólag, az elmulasztott alkalmat nyilvánítva soha vissza nem térőnek. És jól tudjuk: ez a kettősség a költő lelkének legmélyéről fakad! Hiszen már a *Felhők* ciklusban a következőt olvashatjuk az időről:

„Mögöttem a múlt szép kék erdősége,
Elöttem a jövő szép zöld vetése;
Az mindig messze, és mégsem hagy el,
Ezt nem érem el, bár mindig közel.
Ekkép vándorlok az országoton,
Mely pusztá, vadon,
Vándorlok csüggedetten
Az örökkétartó jelenben.”

E gondolat ősforrása az idő hármasságáról vagy egységéről igencsak egyértelműen föllelhető Szent Ágostonnál. Idézzük – Vass József fordításban – a *Vallomások* XI. könyvének XVI. fejezetét:

„Csak jelenidőt lehet mérni.

Tény azonban, Uram, hogy észlelünk időtartamokat, összeállíthatjuk őket, s egyiket hosszúnak, másikat rövidnek nevezzük. Sőt, meg is mérjük, mennyivel hosszabb vagy rövidebb az egyik idő, mint a másik, s azt találjuk, hogy az egyik kétszerese vagy háromszorosa a másiknak, vagy hogy az egyik éppen akkora, mint a másik. Azonban csak folyóidőt tudunk tapasztalati úton megmérni. A múltat és a jövőt – az már nincs, ez még nincs – senki emberfia nem méregetheti, – hacsak azt nem állítaná, hogy meg lehet mérni azt, ami nincs! Amíg tehát múlik az idő, meg lehet mérni is, tapasztalni is, mikor azonban elmúlt, nem lehet, mert nincs.”

S hogyan függ össze a bűntelenség a jelenben kivívandó szabadsággal? Szent Ágostonnak erről is határozott véleménye volt. Így ír az *Isten városáról* írott műve IV. könyvének XXIII. fejezetében (Földvály Antal fordításában): „Tehát a boldogságot szerző és adó Isten, mivel csak ő az igaz Isten, jóknak és rosszaknak egyformán megadja a földi országot. [...] Boldogságot azonban csak a jónak ad. Ugyanis szolgák és urak egyformán birtokában lehetnek ennek, de lehetnek nélküle is. A boldogság azonban abban az életben lesz, ahol már senki sem szolgál.”

Nem tudjuk, Petőfi hol olvasta ezt a szöveget vagy kinél olvasott Ágostonnak az időről, a bűnről, a szolgálásról és a szabadságról vallott és alaposan, sok helyütt kifejtett gondolatairól.²

Az örök jelenben fuldokló, bűnös világ egyetlen ellentéte a *Nemzeti dal* szerint is a szabadság, hiszen a „Most vagy soha” csatakiáltása az ő megszerzéséért hív harcba.

JEGYZETEK

- 1 A pozsonyi Petőfi-szobornál 2009. március 15-én elhangzott ünnepi beszéd átdolgozott változata.
- 2 Talán Vajda Péternél? Az ő hatása a költőre tagadhatatlan, de nagyrészt felderítetlen. Csak egy példa: a *Dalhon! Rokon gondolatok Petőfivel: Mohács mint a nemzeti bűnökért kijáró büntetés elszenvedése; a Washington estéje* című darabban csak az amerikai hős nevét mondja ki a hálás utókor; Árpád a legfőbb és egyetlen lényt hozta népevel ősmagyar hitében a honfoglaláskor stb.